

A MAGYAR KIRÁLYI ORSZÁGOS LEVÉLTÁR.

PAULER GYULÁTÓL.

Mikor Magyarország 1711-ben, a szatmári béke után, a béke áldásait kezdte élvezni, hasonlóképp ahhoz, mint napjainkban az 1867-iki kiegyezés után, általánosan megindult a mozgalom, hogy az országot szervezzék, az újabb kor kívánalmaihoz képest átalakítsák. A sok nagy és kis dolog közt megszületett és az 1723 : 45. törvényezikben kifejezést nyert az eszme is, hogy országos levéltárt — *Universale Archivum Regni* — állítsanak, *egyelőre* Pozsonyba, a melybe az országot érdeklő összes iratokat, ha magánosok birtokában, vagy a hiteles helyeken, vagy a kamara kezén, vagy Erdélyben vannak is, összegyűjtsék és őrizzék. Az ország iratai addig a nádor kezében voltak s annak halála után a karok és rendek nyilvános ülésében adattak át utódjának; az e végből kiküldött országos bizottság azokról jegyzéket készített, s az új nádor az iratok átvételét kisebb-nagyobb részletességgel elismerte. Ily nádori elismervényeket Thurzó György nádor óta birunk. A legutolsó gróf Batthyány Lajos nádoré, 1751-ből, a mikor az országos levéltár felállítása már ki volt mondva a törvényben, de 26 évi időköz daczára sem történt még meg. Az ország iratai ekkor 36, mondhat harminczhat darabból álltak, köztük voltak a bécsi és nikolsburgi békekötések, és a királyi hitlevelek II. Ferdinándtól kezdve Mária Teréziáig bezárólag. Az a kedvezőbb viszony, mely Mária Terézia uralkodása alatt Magyarország és uralkodó háza közt fejlődött, az országos levéltár kérdésének is hasznára vált. A nádor kezébe vette az ügyet, a királyné jóakaratot tanusított iránta, az 1765 : 12. t.-cz. megújította az 1723 : 45. t.-cz. rendelkezéseit és a levéltár 1765-ben csakugyan létesült. Első levéltárnokká Galanthai Balogh László helytartó-tanácsos lón, a ki később 1773-ban grófi rangra emeltetett. A levéltár gyarapodása érdekében gr. Batthyány Lajos nádor buzgón fáradozott s nem rajta mult, hogy az 1723-iki törvény-

hozók ideálja meg nem valósult; de valamint az ország nem tudott igazi önállóságra vergődni, a mint az törvény szerint megillette volna: úgy levéltára is archivum regni helyett csak archivum regnicolare maradt, olyanféle, mint valami landständisch levéltár, nem egy önálló ország levéltára. Beléje kerültek az ország törvényei, a hitlevelek, az országgyűlések irományai, az országos bizottságok, a nemesi felkelések, a nádorok és országbírák iratai, de száz év alatt sem tudtak az iratok annyira felszaporodni, hogy egy kicsiny és két nagyobb *szobánál* többet kellett volna elfoglalniok.

Mikor 1848-ban úgy látszott, hogy Magyarország ismét visszaszerzi azt az önállóságot, melyet 1527 óta kisebb-nagyobb mértékben nélkülözött: a Magyar Tudományos Akadémia a történettudomány érdekében azonnal megpendíté az országos levéltár eszméjét, s 1848. május 3-án Toldy Ferencz «titoknok» aláírásával, folyamodást intézett br. Eötvös József vallás és közoktatásügyi miniszterhez, «egy magyar álladalmi közlevéltár felállítása végett», melynek alkotórészei *egyelőre* lehetnének:

1. A megszünt m. kir. udv. kamara levéltára.
2. Az országos levéltár.
3. A kir. kúria levéltára.
4. A megszünt m. kir. udv. helytartótanács régi irattára.
5. A megszünt m. kir. udv. kancellária levéltára.
6. A cs. kir. közönséges udv. kamara levéltárának magyar osztálya.
7. A cs. kir. udv. bányakamara levéltárának magyar osztálya.
8. A cs. kir. titkos házi, udvari és álladalmi levéltár hungaricái.
9. A cs. és kir. udv. haditanácsnak Magyarországot illető iratai.
10. A kolosmonostori erdélyi országos levéltárnak Magyarországból kiszakadt része.
11. A gyulafehérvári hiteles levéltárnak Magyarországból kiszakadt része.
12. Pozsony, Sopron, Kassa, Bártfa s egyéb városok, úgy
13. a megyék és kerületek levéltáraiból az ország közdolgait illető iratok; végre
14. a hiteles helyek «hitökre bízott iratai».

E kérvénynek a miniszteri tanács elé kellett volna kerülni, de ha ott tárgyalták is, az események rohamos fejlődése nem engedte meg, hogy az országos levéltár szervezése tárgyában valami történjék. Csak a magyar és erdélyi kancelláriák levéltárát hozták le Budára, de 1849. után azokat is ismét visszavitték Bécsbe.

Mikor 1867-ben az alkotmányosság helyreállt s a nemzet törvényes jogait visszavítva: az országos levéltár kérdése is újra szóba jött. Megint az Akadémia kebelében történt az első felszólalás; Wenzel Gusztáv tett 1867-ben erre vonatkozó indítványt. Majd az országgyűlés is foglalkozott a kérdéssel, s 1872. egy szakértő enquete gyűlt össze, melynek elnöke Horváth Mihály püspök, előadója Fraknoi Vilmos volt. Ez javaslatát 1872. nov. 21-én nyújtotta be a belügyminiszteriumnak, s az alkotandó államlevéltár elemei gyanánt:

1. a magy. kir. kancellária,
2. az erdélyi kancellária,
3. a magy. kir. helytartótanács,
4. az erdélyi főkormányshé,
5. a magy. kir. kamara,
6. az erdélyi fiskus levéltárát,
7. a régi országos és nádori levéltárt jelölte ki.

E mozgalom kapcsán újra lehozták a két kancellária levéltárát Bécsből s felhozták Kolozsvárról az erdélyi főkormányshéki levéltárt. Az új szervezet megalakítására gróf Szapáry Gyula, akkori belügyminiszter ajánlatára a király 1874. október havában e sorok íróját nevezte ki országos levéltárnokká, kinek kötelességévé tétetett, hogy külföldre menve, és különösen a müncheni, brüsszeli állami és a francia nemzeti levéltárakat tanulmányozva, az országos levéltár szervezetére nézve javaslatot tegyen. Utazásomból visszatérve megtettem javaslataimat, melyek főképp az országos levéltár anyagának kiegészítésére, és személyzetének qualificatiójára vonatkoztak, mert arra, hogy az intézet megfeleljen feladatának, mindenekelőtt alkalmas, képzett tisztviselőkkel kellett birnia. Javaslataimat, melyeket Pulszky Ferencz nagy tekintélye jóakarattal támogatott, gróf Szapáry Gyula utódja Tisza Kálmán elfogadta. A tisztviselőkre nézve a francia rendszer fogadtatott el, mely fogalmazó és kezelő szakmát különböztet meg.

Mindkét szak tisztviselőire nézve kimondatott, hogy a hivatalok csak nyilvános pályázat útján töltenek be; kinevezni csak azt lehet, ki a megelőző formális képzettségen kívül — jog vagy bölcsészetvégezettség a fogalmazó, a gymnasium elvégzése a kezelő szakban — még írás és szóbeli szakvizsgálatot áll ki, mely a fogalmazó szakban az illetőnek főleg történelmi, palaeografiai, magyar és egyházi jogi jártasságát és latin nyelvismeretét, a kezelő szakban latin és német nyelvismeretét és jó írását dokumentálja. Az országos levéltár tisztviselőinek e kellékeit az 1833: 1. t.-cikk is elfogadta, s jelenleg az országos levéltár fogalmazó szakának tizenkét tisztviselője közt van öt akadémiai tag, s a nem akadémikusok közül három a Magyar Történelmi Társulat s a Heraldikai és Genealogiai Társaság választmányi tagja, s a tizenkettő közt nincs egy sem, ki az irodalom terén többet-kevesebbet ne dolgozott volna, vagy most is ne dolgoznék.

Mikor az országos levéltár működését új, bővített formájában 1875. márczius 1-én, még gróf Szapáry Gyula intézkedése folytán, megkezdette, anyagát a következő elemek, vagyis levéltárak alkották.

1. *A régi országos és nádori levéltár.* Tartalmáról, kiterjedéséről már feljebb is szoltunk; most itt még csak azt említjük meg, hogy abban az országgyűlési iratok 1708/15-től 1861-ig bezárólag voltak meg; a legrégebb nádor, kinek levéltára itt van: Nádasdy Tamás (1554—1561), azután jó gr. Thurzó György, gr. Eszterházy Miklós. A nádori levéltárak összefüggő sorozata azonban csak gr. Wesselényi Ferenczcel kezdődik, és tart 1848-ig, István főherczeg nádorig bezárólag. Az egyes nádorok levéltárai csekély terjedelműek, csak József főherczeg nádor levéltára képez nagyobb tömeget, a melyhez az alkotmány visszaállítás után a nádornak a forradalom idejében Bécsbe vitt titkos elnöki levéltára is járult. A legrégebb országbiró, kinek iratai itt őriztetnek, Báthory István (1591); azután hézag van gr. Nádasdy Ferenczig, kit 1671-ben Bécsben lefejeztek. Vele szakadatlan sora kezdődik az országbirói iratoknak, melyek 1828-ig, gr. Cziráky Antal Mózes országbiróig terjedtek.

2. *A magyar udvari kancellária levéltára,* mely 1527—1848, és 1860—1867. közt való időszakra terjed, s mintegy 12000 csomagot (fasciculust) tartalmaznak. Ehhez járultak az 1848-iki

magyar külügyminiszterium levéltára, az abszolút korszakbeli cs. k. belügyi, vallás- és közoktatásügyi, kereskedelmi és igazságügyi miniszteriumok némely Magyarországra vonatkozó iratai, (mintegy 400 csomó), és az e korban fennállott, de 1860. végén feloszlott cs. kir. bíróságoknak a magyar udvari kancelláriához felküldött elnöki levéltárai.

3. *Az erdélyi kancelláriai levéltár* teljesen analog természetű a magyar kancelláriai levéltárral. Van benne néhány irat a Leopoldinum diploma előtt való korból is — a legrégebb a Szilveszter-féle bulla egyszerű másolata — összefüggő iratai azonban csak a XVII. század végén kezdődnek és 1848-ig, majd ismét 1861-től 1867-ig tartanak; e csoportot az abszolút korszak négy miniszteriumának, és a szebeni főtörvényszék és főügyészségnek némely Erdélyre vonatkozó iratai egészítik ki.

4. *A magyar kir. helytartótanácsi levéltár.* Kezdődik a m. kir. helytartótanács felállításával 1724-el és tart 1848-ig. Vele kapcsolatos a magyar tartományi főbiztosság levéltára. Hozzácsatlakoznak az 1848/9-iki magyar belügyi, vallás- és közoktatásügyi, közmunka és közlekedésügyi, földművelés, ipar és kereskedelemügyi, igazságügyi miniszteri levéltárak, azután az 1849-től 1853. április 30-ig, egész Magyarországra — a hánságot és akkori szerb vajdaságot kivéve — kiterjedő úgynevezett Geringer-féle cs. kir. helytartóság iratai.

5. *Az erdélyi főkormányzéki levéltár.* Áll ez az erdélyi főkormányzéseknek közigazgatási és törvényes osztályából, az 1849—1861. közt fennállott erdélyi cs. k. helytartóság, az 1869—1872. közt fennállott erdélyi kir. biztosság levéltáraiból s az erdélyi tartományi főbiztosság és főszámvevőségnek 1745-tel kezdődő irataiból.

Ehhez az öt levéltárhoz azóta még a következő levéltárak járultak.

6. *A magyar kincstári, kamarai levéltár,* melynek összefüggő iratai 1527-ben kezdődnek, de mert a kihalt, notába esett családok, megszüntetett kolostorok stb. irományai is ide kerültek, kebelében a XII. század elejéig visszamenő iratok őriztettek; köztük, a győri jezsuiták iratai közt, találtatott Kálman király 1109-iki, a veszprémvölgyi apácáknak szóló oklevele, mely az országos levéltárnak maig legrégebbi okmánya. E levéltár 1805-ig teljesen befejezett, rendesen kezelt egész; a mi irat van benne,

«incameráltatott», az ujabbkori kamarai iratok csak rendszertelenül, néha töredekesen kerültek 1849. után e levéltárba. A fiscalis szempontból legfontosabb, legérdekesebb iratok külön registráltattak, és Neo-Registrata czim alatt, külön, függő zsákokban őriztettek. Ezek képezték kiválólág — mint akkor mondák — a korona «fegyvertárát». Elenchusaik lassanként 112 nagy folió kötetre szaporodtak. Sok, s történelmileg néha a legbecsesebb anyag azonban registrálatlanul maradt, s az ilyen ezerekre menő csomagok képezték a limbust. E levéltárban őriztettek a pozsonyi és szepesi kamara iratai mellett, az 1848/9. magyar pénzügyminiszterium s az osztrák időbeli budai, nagyvárad, pozsonyi, temesvári országos pénzügyi igazgatóságok részben már megrostált levéltárai.

7. *Az erdélyi fiskális levéltár*, mely Nagyszebenben az ottani pénzügyigazgatóság gondviselése alatt őriztetett, s a régi erdélyi thesaurariatussal olyforma viszonyban volt, mint a budai kamarai levéltár a magyar udvari kamarával.

8. *A magyar kúriai levéltár*, mely 1877-ig az akkori királyi tábla gondviselése alatt állott. Tartalmazza a magyar kir. kúriának, a II. József korában fennállott királyi és hétszemélyes tábláknak, a személynöki és a tárnoki székeknek, a királyi kisebb kancelláriának — a személynök és ítélő mestereinek — nemkülönben a nádori és országbirói ítélőmestereknek levéltárait.

9. *Az erdélyi királyi tábla levéltára*, mely 1892-ig Marosvásárhelyen őriztetett.

10. *Az 1848/9-iki magyar királyi hadügyminiszterium levéltára*, mely 1884-ig a magy. kir. honvédelmi miniszterium kezelése alatt állott.

11. *A fiumei főkormányzóság levéltára* 1848-ig.

12. Az 1882: 23. t.-cz. alapján *a gyulafehérvári erdélyi országos levéltár*.

13. Ugyan e törvényczikk alapján *a kolosmonostori erdélyi országos levéltár*.

14. *A magyar udvari kancelláriának* 1872-ben még Bécsben maradt, legujabb 1860—1867-iki elnöki irattára.

15. *A temesvári (bánsági) kormányok levéltára* 1716-tól 1789-ig.

16. *A képviselőház levéltára* 1865-től a jelen Országgyűlés kezdetéig.

Ehhez járultak még több rendbeli kisebb szerzemények, visszaszerzések: a titkos levéltárból a szerbek jogviszonyaira vonatkozó iratok; a közös pénzügyminiszteriumból — a régi cs. k. kamarai levéltárból — az Acta Apaffyanák; a felosztott kabinet levéltár némely töredékei, az 1849-ben Zágrábba vitt kamarai levéltári iratoknak, okleveleknek egy része, stb. Mint letétek, az országos levéltár gondviselése alá kerültek: a Jekelfalussy, Theöke, Csicseri, Mokcsay-családok levéltárai, a gróf Keglevich-család levéltárának az a része, mely gróf Keglevich István úr birtokában volt, és a gróf Kornis levéltár, melyet gróf Kornis Emil és Victor urak legujabban tettek le. Elvileg ki van mondva, hogy az erdélyi thesaurariusnak 1698. évvel kezdődő, Nagy-Szebenben levő levéltára, mihelyt selejtezése befejeztetik, az országos levéltárba fog bekebeleztetni. Tárgyalás folyik a Bécsben levő cs. k. udvari kamarai levéltár magyar osztályának átadása végett, mibe a közös pénzügyminiszter Kállay Benjamin a maga részéről már beleegyezett, és tárgyalás folyik az iránt, hogy a hiteles helyek levéltárai az ujjabkor követelményeinek megfelelőbben kezeltessenek s az országos levéltárral némi kapcsolatba hozassanak, esetleg abba kebeleztessenek.

Arra nézve, mikép rendeztessék, osztályoztassék az anyag, már 1877-ben terv készült, s az országgyűlésnek az 1878-iki költségvetés kapcsán be is mutattatott. E szerint a levéltár négy főosztályból fog állni. Az I. osztály a diplomatikai, mely a mohácsi vész előtt való összes okleveleket, iratokat tartalmazza kronológiai rendben. A II. a történelmi osztály, melynek feladata: az 1526—1723. közti magyarországi iratokat, az erdélyiek és későbbi korbeliek közül pedig a tisztán történelmi becűeket, mint p. o. az 1848/9-iki forradalomra vonatkozókat kikeresni, rendezni, kezelni stb. A III. az erdélyi osztály, mely Erdély ujjab iratait, a mennyiben a II. osztályba nem tartoznak, 1540-től és főkép az erdélyi főkormányzók felállításától kezdve tartalmazná. A IV. magyarországi osztály a levéltár egyéb iratait kezelné, lehetőleg összesítve akkép, hogy a mi egy tárgyra vonatkozik, lehetőleg együtt legyen. Nagy terjedelménél fogva ez négy — *a*) pénzügyi, *b*) igazságügyi, *c*) vallás- és közoktatásügyi, és *d*) belügyi — alosztályra fogna szakadni, a belüghöz számíttatván még a többi tárczák tárgyára vonatkozó iratok is.

A levéltári anyagnak ily radikális átalakítása természetesen

csak nagy óvatossággal, és fokozatosan eszközölhető, s arra a személyzeti viszonyokon kívül az elhelyezés, a helyiségek viszonyai is befolyással bírnak, sőt döntők. Ennélfogva még eddig csak kisebb mértékben lehetett a rokon tárgyakat csoportosítani, p. o. a törvényszékek elnöki iratai a kancelláriai levéltárból a kúriai levéltárba tétettek át; teljesen még csak az I. vagyis diplomatikai osztály állíttatott fel, mely — mint érintém — a levéltár minden osztályából összeszedett mohácsi vész előtti iratokból áll, jelenleg 37206 számot tartalmaz, s kor szerint van rendezve; transumptumoknál, colligatumoknál stb. a legrégebb dátum szabja meg a helyet. Az oklevelek részint borítékban, dobozokban, részint — az ujabbkori másolatok — csomagokban őriztetnek. Az egyes darabok holléte iránt a számkönyv tájékoztat, melyben minden számnál fel van tüntetve, mely dobozban, mely csomagban található. A gyűjteménynek kimerítő elenchusa és indexe van készülőben, s a míg az elkészül, az eddigi könyveket lehet az iratok felkeresésére használni, mert az elenchusokban minden a diplomatikai osztályba áttett irat mellett a megfelelő diplomatikai (DL.) szám is feljegyeztetett.

A II. osztály még nincs külön felállítva, hanem csak az előkészület stadiumában van. Ez előkészületekhez tartozik: a magyar országgyűlési iratoknak, törvényeknek, a szent koronára tartozó iratoknak összegyűjtése; a történelmi érdekű szétszóró iratoknak a *történelmi emlékek* csoportjába, az 1848/9-iki eseményekre vonatkozó szétszórva talált iratoknak egy külön gyűjteménybe való egyesítése, a kincstári úgynevezett limbusnak átkutatása, rendezése, családok szerint való felosztása stb.

A folyó kezelés tekintetében tehát a levéltár jobbra még a régi keretben mozog, s a következő osztályokból áll:

I. *Diplomatikai osztály.*

II. *Kancelláriai osztály*; tartalmazza az 1., 2., 3., 14., 16. számok alatt felsorolt magyar és erdélyi kancelláriai régi országos és nádori levéltárakat.

III. *Helytartótanácsi osztály*; ide tartoznak a m. kir. helytartótanács, a fiumei kormányzóság, a hadügyministerium 4., 10., 11. szám alatt felsorolt levéltárai.

IV. *Kincstári osztály*; tartalmazza a kincstári, erdélyi fiskális, kolosmonostori, gyulafehérvári, temesvári 6., 7., 12., 13., 15. számú levéltárakat. Nagyjában megfelel a végleges tervezet IV. a) alosztályának.

V. *Táblai osztály*; magában foglalja a 8. számú kúriai levéltárat. Nagyjában megfelel a végleges tervezet IV. b) alosztályának.

VI. *Erdélyi főkormányzéki osztály*; tartalmazza az erdélyi főkormányzéki és erdélyi királyi táblai 5., 9. számú levéltárakat. Nagyjában megfelel a tervezet III. osztályának.

A mi az elhelyezést illeti, az országos levéltár, melynek egyes részei egyideig a pénzügyminiszterium épületében — a kúriai levéltár Pesten is — voltak, most már egy fedél alatt egyesítve van a belügyminiszterium épületében, a budai várban, a hol 83 kisebb-nagyobb helyiség, az egy ablakos szobától a 12 ablakos teremig, áll rendelkezésére.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMI KÖNYVTÁR ŐSNYOMTATVÁNYAINAK JEGYZÉKE.

HORVÁTH IGNÁCZTÓL.

— Első közlemény. —

A sajtó első zsengéiből, a könyvnyomtatás feltalálásától 1500-ig megjelent ősnymtatványokból a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára tekintélyes gyűjtemény felett rendelkezik, mely a könyvtár egy külön csoportját képezi s a kézirat- és levéltári osztály öréneke közvetlen felügyelete alá van helyezve.

E gyűjtemény magvát azok az ősnymtatványok képezik, melyek gróf Széchenyi Ferencznek, a múzeumi könyvtár alapítójának birtokában voltak s ennek könyvtárával együtt váltak a nemzet közkincsévé. A szerény kis csoport vásárlás útján s József nádor ajándékával nagyon lassan gyarapodott, s csak 1832-ben vált egyszerre jelentékeny gyűjteménnyé, midőn Jankovich Miklós európai hírű könyvtára s ezzel együtt több százra menő incunabulum gyűjteménye a múzeum tulajdonába ment át. Néhány évvel később, 1835-ben kapta meg a múzeum gróf Illésházy István nagybecsű dubniczi könyvtárát, mely szintén számos ősnymtatvánnyal gyarapította a múzeumi könyvtárat. Jankovich gyűjteményével került a könyvtárba Thuróczy krónikája 1488-iki